

İktisadî tedrisat bakımından İktisat ilimlerindeki tekâmül

Dr. Muhlis Etem

Istanbul Darülfünnu İktisat müderris muavini

Beşerin hayatında iktisadî hadiselerin gittikçe vüs'at bularak ön safa çıkışı milli ve beynelmilel iktisadî ceryanların arasında mevzuunun fekalâde dinamikliği itibarile en fazla tevessü ve tekâmüle mazhar olan ilimlerden biri de hiç şübersiz iktisat ilmidir .

Bugün iktisat ilmî, kanunlarile ve hareket noktasını teşkil eden insan ve onun etrafında toplanan geniş mevzu ve mâlzemesi ile ilim sahasına modern ve esaslı bir ilim olarak çıkmıştır. Bununla beraber iktisat fikri ve tabii ilimler arasında en yenisi ve genci olarak telekki olunmaktadır. Evet kanunları ve sistemleri bir araya toplayarak ilim yerleinde kendine ve şübelerine müstakil kürsüler tahsis ettirdiği zaman çok olmamıştır .

İktisadî hadiseleri ihtiva eden karışık ve fevalâde seyyâl olan bu mevzu medeniyetin ilk bidayetinden bu güne kadar kendine mutlak hudut çizememiştir.

İktisadî hadiselerin gözükmeye başladığı kurunu ulada insan-

ların en asil faaliyetini askerlik ve memurluk teşkil ettiğini görürüz. Ozaman, iktisadî doğuran dediğimiz müsmir sa'y, ve onun mukabilinde para kazanmak şerefsiz addedilirdi.

Yunanî (Xenophon) ancak zıraatı şerefli bir meslek addetmiş ticaret ve san'ata adi meslek nazırile bakmıştı. Plato bile Politea sında tacir ve sen'atkârları yalancı ve dolandırıcı sınıf diye tavsif etmişti. Aristotel daha ileriye gitmeğe muvaffak olmuş fakat o da ancak mübadele ve mübadele kıymeti ile mşğul olabilmişti.

Kurunu Vustada iktisadî kanunların inkişaf ve tekâmülüne mani olan amiller koyu Hıristiyanlık devrindeki kilise hukukcuları inhisarı ve hükümleri ile Derebeylerin saltanatından terekküp etmekte idi. Istihşâl ve istihlâk sahalarını yekdiğerine bağlayan ve iktisadî devri daimi doğuran tedavül vasıtalarının serbestçe kullanamamalarından dolayı mantıkî ve akli bir iktisat bilgisine temas eden esaslar vazedilmemişti.

Derebeylerin inhilali ve nihayet Amerikanın keşfi gibi hadiseler tedavül vasıtalarına serbestçe bir hareket verdi. İktisat mekanizması işlemeye, iktisadî kanunlar serbestçe inkişaf ve tebellür etmeğe başladılar. Bu iktisadiyatın tatbiki sahalardaki tezahüratı idi.

İktisadiyatın nazarıyatı 1600 senesinden sonra garbi Avrupa devletlerinde muhtelif isimler tahtında vucuda gelen mezhep veya mektepler «Fizyokratlar Merkantilistler, Serbestiler ilah[*] kâh felsefi, mantıkî zihniyetleri ile kurunu ulâda iktisadî hareketlerle âlâkadar görünen siyasî ve kanunî zihniyetleri tanıyan ve ozamana göre filozof yadedilen müellifler iktisat ilmini tam bir çerçeveye sokmağa muvaffak olamamışlardır.

[*] Dr. Quesnay'nin "Tableau économique," eseri ve Adam Smith'in "An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations," nam eserleri bu meyandan istisna teşkil etmektedirler.

Ondan sonraki devirlerde de iktisat ilmi mevzuun komşu ilimlerden tamamen kurtaramamıştır. Noktai hareket itibarile mensup olduğu içtimai ilimlerden hatta bugün bile her yerde mustakil rak ahzı mevki edememekte ve bununla tekâmülünde daimi müşkilâta maruz kalmaktadır.

Bununla beraber içtimai veya cemiyet ilimleri arasında servet kanunlarına taalluk eden mâli, ticari, sınai, zırai tedavül hadiselerinin ihtiva eden iktisadiyat zümresi ve bunu teşkil eden ilimler daimi bir inkişafa temayül göstermektedir. Temayül diyoruz çünkü iktisadi tetkiklerin neticesi olarak verilebilen hükümler kat'iyetten ziyade bir temayülü tayin edebilirler.

Biraz evvel iktisat ilminin geniş mevzuundan bahsetmiştik. Denilebilirki fikri ve tabii ilimler meyanında şebekesini en fazla tevsî eden ve alâkası, merbutiyeti dolayisile kâh fikri ilimlerin "Geisteswissenschaften" bir şubesile kâh tabiiyat ilimlerinin "Naturwissenschaften" bir şubesile müşterek çalışmak mecburiyetinde olan iktisat "Ekonomi" ilimleri karışık güç fakat şumullü bir şekil kespetmiştir.

Fakat bundan mada beşer ve beşerin hayatını teşkil eden mevzuu beşerin gittikçe çoğalan ihtiyaçları ve onların tatbik sahaları olan distribüsyon, sirkülasyon, prodüksiyon, konsumasyon, "istihsal, tedavül, tevezzü, istihlâk" sahalarında sarfolan iktisadî faaliyetler ve münasebetlerin bu veya şu hadiseye göre bünyelerini değiştirmelerinden dolayı ilim statik kalama-makta ve dinamik bir vaziyet kespetmek mecburiyetindedir.

Diğer taraftan iktisat ilminin sistem ve metotlarını güçleştiren başka sebepler de vardır.

1 — Bir defa iktisadiyat, tabiiyat ilimlerin nazariyelerini tetkik ve ispat için kullandıkları eksperiman'a malik değildir.

2 — İktisadiyatın objesini teşkil eden iktisadi meseleler

kendilerini kemâli sükûnetle tetkik ve tarassut ettirmeyecek kadar mütehavvil bulunmaktadırlar.

3 — İktisadî mesailin ekseriyetle siyasi tarafları olduğu için tetkik ve tespitlerinde ortaya atılmaları bazı esbap tahtında müsait olmayan nazik noktaları ihtiva ederler.

Fakat buna mukabil “ beşerin hakiki hayat meselerine merbut bulunmakla hemen herkesi alâkadar etmesi lâzımgelen aktüel bir ilimdir. Gene bundan dolayıdırki eskiden yalnız istih-sâl müesseselerile meşgul olan iktisadiyat bugün beşeri faaliyetten bir çoğunu kendi çerçevesi dahiline almaktadır.

İktisat ilimlerindeki tekâmülünün bilhassa ikicihetten husule geldiği zikrolunabilir.

1 — İktisadî münasebetlerin ferten cemiyete, yahut fert, millet ve milletlere intikal etmesinden.

2 — İhtiva ettiği hadiselerin ve maddelerin tetkik ve taharrisi için komşu ilimleri yardımcı olarak istimal eylesin-den.

Bu gün iktisat ilmi bu iki vecheye göre tedris edilmektedir. Bununla beraber iktisadî ilimlerin tedrisinde muhtelif ilim müesseseleri birbirinden ayrılmaktadırlar.

Daha ziyade teorik bir iktisadî tedrisata mâlik olan Fransız ekolu tedrisatı siyasi ve içtimai ilimlere merbut olarak yapar. İktisadiyatın daha ziyade nazarî ilmi kısmile meşgul olan Fransız mektebinin yanında Alman ekolu bu nazarı kısma “Praktische Volkswirtschaftslehre” namı verilen tatbiki veya ameli bir kısım ilâve eder.

Gerçi bu kısım ilim mevzuunu teşkil eden sahalardan ziraat ve senayi, ticaret ve içtimai, iktisadî (Economie politique pure) istihsal, tedavül, tevezzü ve istihlâk cephelerinden tetkik edil-

miştir. Fekat bu dört cepheden tetkik edilen hadiselerin karışık olan tetkikinden ziyade, meselâ ziraat veya ticaret sahalarının müşterek esası ve mazariyelerini umumî iktisada tahlil ettikten sonra tatbiki cihetlerini yani siyasetlerini başlı başına tetkik etmeyi Almanlar daha pratik ve faideli bulmuşlardır.

Devlet ilimlerinin iktisadiyat zümresi meyanında tedris edilen "İlmimali," tedrisatı ise muhtelif millet ve Üniversitelerde hemen hemen aynıdır.

Iktisadiyat ilmi gittikçe bir millet iktisadı ilmi (nasyonal ekonomi) şeklini alarak muhtelif milletlerde tedris edilirken son senelerde bu çerçevesini de tevsî etmiştir. Kara, su, hava yollarının ve muhabere vasıtalarının devlet hudutlarını geçerek cihana yayılması üzerine millî iktisat siyaseti yanında bir (Cihan iktisat ve ilmi ortaya çıkmıştır.

Şu halde nizamı iktisadiye mâlik olan milletlerin meşgul olacakları iktisadî sahalar meyanına bir de (Cihan iktisadı) ilâve olunmuştur.

2 — Diğer taraftan iktisadiyat gittikçe tevessü eden mevzuunu daha iyi tetkik, tahlil ve tevsik edebilmek için komşu ilimlerden mada fenleri de operasyon sahasında istimâl etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Iktisadî tedrisatın çerçevesine son senelerde iktisat ve İlmimâliden mada statistik ve Ticarî iktisat (ekonomi komersiyâl dahil olmuştur.

Stastikin umumî mevzuu malumdur. Fakat bilhassa müttehideo Amerika, Almanya tatbiki iktisadın ve ticarî iktisadın bir çok sahaları ve branşları stastikin ianesile (konjunktur tetkikatı) şeklinde tedris olunmaktadır.

Nihayet iktisadiyat zümresi modern iktisat tedrisatına göre tamamlayan ders ve kürsü bizde ticari iktisat veya işletme

iktisadî suretinde ifade olunabilen ve Almanların "Betriedswirtschaft", Fransızların "Economie commerciale", ve İngilizlerin "Business Economics", itlak ettikleri şubeyi iktisattır.

Üniversitelerde okutulan iktisadiyat şimdiye kadar (cemer) bir zihniyetle devlet hizmetine ve hususatına müteveccih takrirlerden müteşekkildi. Halbuki hususî iktisat branşlarına intisap edecekler bu memurlara mahsus iktisadî tedrisattan pek cüzi istifade etmekte idiler.

Fakat diğer taraftan asrın doğurduğu içtimai ve iktisadî teşekküller işletici ve idarecileri daha başka bir iktisadî tahsil ve terbiyenin mahsulü olarak görmek, istiyorlardı. İşte bu ihtiyaç karşısında iktisadiyat eski sıkışık yollardan sıyrılarak asrın icap ettirdiği şeraite göre bir cephe aldı. Millet iktisadî sahalarına hususî iktisat kısımlarını da alarak yürümeğe başladı. Artık iktisat ilimleri yalnız devletin ihtiyaçları devletin istihsali ve istihlâki ile değil eşhası hususiyenin ihtiyaçları ve sair hususat ile meşgul olmağa başladı. İyi bir millet ekonomisinin ancak ferdi ekonomilerinin iyi işlemesinden doğacağından modern işletme ve idare prensip ve sistemlerinin badema yalnız hususî değil umumî müesseselere şamil olacağı id'ası tahakkuk etti. Organizasyon, rasyonalizasyon fenleri de iktisadî bilgilerin muhteviyatını itmam etti.

İktisadiyatın diğer ilimlerle münasebatına gelince: iktisadiyatın şu veya bu ilme olan rabıtası muhtelit alimlere göre değişmiştir. Bununla beraber üzerinde ittifak edilen cihet iktisadiyatın içtimaiyat ilim gurupunun bir şubesi olduğudur. Denilebilirki bu iki ilim yekdiğerinin mütenmimidir. Binaenaleyh tedrislerinde bu hususatın gözetilmesi lâzımdır. Bundan dolayıdırki ekseri darülfununlarda iktisat tedrisatı içtimaiyat derslerini çerçevesine alan edebiyat veya felsefe fakültelerine rabtedilmiştir.

Fransa iktisat ilimleri ise Faculté du droit ya ait bir kısımdır

Ticaret ilimlerinin banisi olan İtalyanlar son reformlarında iktisadî ilimlere fazla mevki vermişlerdir. Almanyanın yeni darülfununlarından Kolonya ve Fraukfut a. Main üniversiterleri ve hatta âli mühendis mektepleri gittikçe yeni bir iktisat dersini tedrisat programına ilâve etmek suretile pvogramlarını tevsi edecek bir iktisat şubesi açmışlardır. Bugün iktisat, içtimaiyat ilmi ile beraber müstakil bir fakülte halinde yaşamak hakkını kesp etmiştir. Alman darülfununlarının bazen hukuk ve ve bazen felsefe fakültelerine merbut olan iktisadiyat zumrelerini esas itibariyle müstakil addolunmaktadır. İktisadiyat tedrisatının inkişafı noktai nazardan bizde tevsi ve tenevvüü ile müstakil bir iktisat fakültesine doğru gidilmesine ihtiyaç ve luzum vardır .

İktisadiyatın bundan mada merbut olduğu sair ana ilimler hukuk, siyasiyat, tarih, coğrafya hatta felsefe, ahlak ve ruhiyattır. Geniş manasile iktisadiyata teknoloji ilimleride dahil olur.

Bu taksimattan görüleceği veçhile asrımızdan hakiki iktisat ilmi ve tahsili ancak yukarda izah olunan ilim ve fenlere kâfi derecede vukuf ile olabilir.

İktisat ilminin bu saydığımız ilimlerle olan münasebatı türkçe olarak intişar eden iktisat kitaplarımızdan (Fazıl beyin "İktisadında ve geçenlerde neşolunan Tefik Hamdi beyin iktisat prensiplerinde) kısmen izah edildiğinden burada yalnız mütenavip tesirlerine temas etmekle iktifa edeyim.

İktisat ilminin bu ilimlere olan rabıtası hakkında şöyle söylenebilir; *Hukuk*: iktisadî hadiselerine nufuz nasıl hukukî bilgiye istinat ederse nehayet ihtiyaç tatmininden terekük eden vak'alar da mütekabilen iktisadi vukufu istilzam ettirir.

Siyaset: gene ayni suretle siyasi bilgi iktisadi vukufu istilzam ettireceği gibi, siyasi münasebatın ademi vukufunda bir millet iktisadına dahil olan haricî ve dolayisile dahili iktisadî ve içtimai ceryanlarına kâfi derecede ünsiyet peyda edilemez. *Tarih*: de,

İktisadi hadiselerin analizlerinde bunları mukayese yapmak itibarile bir miyastır. Tarihin iktisadiyata rabıtası klasik mekteplerden başlayup bugüne kadar devam etmiş ve bugün bazı darülfununlarda iktisadi tarih kürsüleri ihdas edilmiştir. Denilebilirki iktisat ilmini kökleştiren ve aynı zamanda tekâmüle sevkeden ilimler meyanında tarih ve coğrafya bulunmaktadır .

İktisadi hayatın mahiyet ve esasını tetkik edip neden ve ne gici tesirler, şartlar tahtında dünyanın bir mıntakasında bu kısım diğeri bir mıntıkada şu mevadın istihsâl edilebilmesi ve bunların neden ve nasıl bir mahalden diğeri bir mahale nakli keyfiyetile meşğul olan iktisadi coğrafya gittikçe iktisadiyat ilimlerine yaklaşmıştır. Bilhassa iktisat ilimlerinin mütekâmil kısmı olan cihan iktisat ilmi "Welwirtschaftslehre," muhakkak iktisadi coğrafya bilgisine istinat eder .

İktisadi ilimlerini tekâmüle sevkeden esas hatları çizdikten sonra ilüstrasyon maksadiyle asrı iktisat tedrisatının ve dolayisile iktisat ilimlerinin en ziyade tekâmüle ermiş olan memleketlerden bir Alman ünüversitesinin iktisadiyat zümresine ait muhtelif profösörler tarafından tahrir edilen derslere bir göz gezdirelim : Ümumî ve nazari millet iktisadi, tatbiki millet iktisadi, ilmi mali, işletme ekonomisi,, ticarî iktisat,, iktisadiyatın felsefi esasları, Cemiyeti Akvam ve Alman harici siyaseti, nufuz nazariyatı ve istatistiki, içtimaiyat, iskân mes'eleleri. Beledî mesail, hususî ve içtimai sigorta, kooperatifçilik, iktisadi coğrafya, iktisadi tarih, Alman iktisat coğrafyası, Alman iktisat tarihi, müstemlike tarihi devlet ilimleri, cihan iktisadi, Müttehedei Amerika iktisadiyatı, İngiltere, Fransa ve sair devletler iktisadiyatı ziraat, sanayi, nakliye ve ticaret gibi iktisadiyat şubelerinin işletme usulleri hakkında hususî dersler ve iktisadiyatı alâkadar eden hukuk şubelerinden ticaret hukuku, hukuku medeni, hukuku hnsusiyei düvel, hukuku umumiyei düvel gibi tahrirler ve seminerler.

Sırf misâl olarak zikrettiğim bu derslerin kâffesini bittabi iktisat zümresine intisap edecek kimsenin takip edemiyeceği be-dihidir. İntisap edilecek mesleğin nev'ine göre dersler intihabı tehalüf eder. Muvaffakiyet bunların ihtisasa göre iyi bir inti-habını yapabilmek ve diğerleri hakkında da kâfi derecede fikir edinebilmektir.

Türkiyemiz için iktisadî tedrisat sisteminin bu derece tevsii bittabiî bir istikbâl mes'elesidir. Yalnız ne varki, diğer ilimlerin tedrisatı arasında Türkiyede ve onun ilim yatağı olan Darülf-ununumuzda da "iktisatçı" yetiştiren bir iktisadî tedrisat esasları kurulsun. Ancak bu tahsilin neticeleridir ki, bizde de, iktisadî ilimler tekâmüle doğru yürür.

Rahipler ve vergiler. — Osmanlı memleketlerindeki kiliselere ve manastırlara bahşedilen gümrük ve saire istisnalarına müteallik nizamnamenin hükmünce, Lâtin manastırlarında papaslar tarafından kendilerinin kullanmaları için yapacakları şarap zecriye denilen dahili resimden muafdı. Bu nizamnamenin yazılışı iktizasınca, muafiyetten müstefid olacak papasların devletce resmen tanılmış bir manastıra mensup olmaları ve muafiyetin yalnız kendi istimleri için bizzat imâl edecekleri şaraba münhasır olması lâzımdı. Bu sebeple, alel'umum rakı ye o yolda tanılmış papasların dışarda satacakları yahut kendi istimleri için dışardan satın alacakları şarap muafiyetten hariç kalmakta idi. Halbuki Sivas'da bir evde oturan, yani hükümetce resmen tanılmış bir manastıra mensup ve onda mukim olmayan, cezvit papaslar, mezkûr nizamnamenin sui tefsiri neticesinde, yaptıkları şarap, hatta rakı, için mevzu resmi vermekten istinkâf ettiler (1306).

Bu, bir misâl.

Kilise veya manastır ittihaz olunan bir yerin ve bu gibi yerlerde âyin icra eden veya oturan papasların vergiden ve rüsumdau muafiyetleri ruhanî müessese sıfatının, kanunî mevcudiyetin fermanla tanılmasına; mektep için istisnai muamele de bunun alel'usul ruhsatnameye raptına, yani mektebin mahsusî surette yaptırılıp arazisinin istimlâki ve mukataaya bağlanması ile ferman verilmesine, mütevakıf olduğu halde, bir akarda, kira ile tutulan bir evde, mâbet tesis olunur, bunun için ferman istenir, ruhanî müessesenin mali olmayan evin sahibi ve muciri bu cihetten mükellefiyatını edadan imtina eder idi, mektepler hakkındaki şu kaide de muttariden meriyet mevkiinde tutulamazdı.

Meskenlerin mâbet ve mektep haline gizlice çevirilmesi. — Bazı ecnebler mesken olmak üzere satın aldıkları yerleri bil'âhare gizlice mâbet

ve mektep şekline ifrağ ederlerdi. Bu gibi resmî ruhsat haricindeki yapıları yıkmaya kanunen salâhiyet yoktu ve şu makuleden sui istimallere mani olmak için teşebbüsler semeresiz kalırdı. Bu bapta mahsusî bir kanun vaz'ı yahut ecnebiler tarafından satın alınacak emlâkin tefvizi esnasında — siyonistlik hareketlerini menetmek için Filistin'de mülk alacak ecnebiler hakkında yapıldığı gibi — bu emlâkin resmî ruhsat haricinde olarak mâbet ve mektebe tahvil olunmayacağına dair teahhüdü mutazammın senet alınması düşünüldü, lâkin sefaretlerce bu suretlerin İstimlâk Protokolü'na, yani ecnebilerin Osmanlı memleketlerinde emlâke tasarrufları hakkında sefaretlerle müzakereden ve itilafdan sonra tanzim edilmiş olan ve buna mebni bir muahede haysiyetinde bulunan nizamnameye, mugayir bir takyidî muamele hükmünde telakki edilerek şikâyetleri ve itirazları müstelzim olacağı anlaşılınca, bu tasavvurdan vaz geçildi. Halbuki ecnebilerin de emlâke müteallik hususta Osmanlı tebeası gibi muamele görmeleri zabita ve belediye kanun ve nizamlarına riayetle mükellef bulunmaları, meşruttu ve bu kabilden sui isrimallere karşı hiç bir şey yapmamak bu yolsuz hareketler mürtekiplerinin cür'etlerinin artmasını müntic olmak melhuzdu. Binaenaleyh, ecnebiler tarafından mesken olarak alınan evlerin bil'âhare ruhsatsız mektep ve mabede tahvil edilmesine ve gizlice bu kabilden inşaat vuku bulmasına karşı umumî bir tedbir olmak ve hükmü tebea ve ecnebiler hakkında mütesaviyen ve istisnasız mer'î tutulmak üzere şu suret düşünüldü: ferağ muamelesi icra edilecek emlâkin kanun ve nizam hilafı bir hale ifrağ edilmemesi ve nizam hilafı hareket vukuunda vaki olan inşaat ve tebdilâtı eski hale ifrağ ettirmeğe hükûmetin hakkı olması şartile ferağ muamelesi icra edilmiş olduğunun tasarruf senedinde tasrihi.

Bu tedbir zikrolunan kabilden sui istimallerin önüne geçmeğe salih olmadı. Bunun bir misali aşağıdaki fıkrada görülür.

Fransa hükûmeti Fransa tebaasından Lorando ve Tübini namında iki şahsın alacakları hususunda ihkakı hak vuku bulmadığını iddia ederek, bunların matluplarını istifa için 1901 de Midilli'ye asker çıkarmış ve Midilli gümrüğü varidatına vaz'ı yed etmişti. Bu hadiseyi bertaraf etmek

tçin Bâbîâli yalnız Lorando ve Tübini işinde değil, Fransa hükümetinin bu vesile ile çıkardığı başka meselelerde dahi mütalebatını kabule mecbur olmuştu. Bu cümleden olmak üzere Fransa sefaretinin bir nota ile verdiği * cetvelde zikrolunan müesseselerin inşa, tevsi veya tamir olunmalarına ruhsat verildiği ve bunların atiyen eb'adı ne olacaksa o vechile mevcudiyeti kanuniyeleri tasdik olunduğu ,, sefarete tebliğ kılınmıştı. Bu cetvelde "Derne'de Fransiskanlar kilisesi ,, diye bir kilise adı mezkûrdu ve kilise Fransa hükümetinin muvafakatiyle husul bulan itilâf üzerine himayeleri hakkı İtalya hükümetine devredilen mezhebî müesseseler takımına dahildi. Fransa sefaretinden vaktiyle verilip Bâbîâlice tasdik olunmuş olan cedvellerde "Hudeyde 'de Fransiskan rahibeleri mektebi,, ismiyle bir mektep gösterildiği hâlde, burası rahibelerin hususî ikametgâhları olduğu ve tedrisattan mahalî hükümetinin haberi olmadığı,kezâlik "Hudeyde'de kabristan,, namı altında mezkûr olan yer Fransızlara veya Fransa hükümetinin himayesi altındaki katolik mezhebi mensuplarına muhtas olmayıp yerli ve ecnebi bilcümle gayri müslimler arasında müşterek bir makbere olduğu tebeyyün etmişken, resmî tasdika makrun oldukları cihetle bunlar hakkında yeni baştan muhabereye, muameleye mahal görülmemişti; filvaki Fransa sefaretine gönderilen takrirden yukarıya naklolunan cümlelerin mutazammın olduğu teahhüt müstakbelen kesbi vücut yeya ittisa eyleyecek yahut tamirat görecek binaların atiyen alacakları şekilde mevcudiyetlerinin tasdikına dairdi ve bu kabilden müesseseler mahsusan tanzim olunmuş bir defterde mezkûrdu. Derne'de Fransiskan rahipleri tarafından yapılan ve tasdik esnasında asla mevcut olmadığı halde müstakbel mevziinin mahzurdan salim olacak vechile tayini zımında hiç bir şart beyan edilmemiş olan mabedin esasen mevcudiyetinin tasdikını mevzubahs etmek güç göründü. Kilisenin mevkiinin değiştirilmesi ve bunun inşası için ruhsatname alınması mevzubahiş bile olmayacağını ve inşaata muntazamen devam edileceğini İtalya sefaretî Bâbîâliye yazmış,bu arada inşaat sona varmış, sefaret nezdinde tekrar teşebbüsât icrası faideden hali kalmıştı.

Ecnebi papaslar tarafından nikâh akdi. — Zevç ve zevce Osmanlı tebeasından oldukları halde Lâtin kiliselerinde ecnebi papaslar nikâh

ekdederlerdi. Lâtin tebeanın ruhanî reisleri ecnebi takımdan b lunmaları ve Osmanlı tabiiyetinde olan Lâtin Kançılıryası da İstanbula mahsus olmak cihetiyle Fransa sefaretî ile uyuşulsa bile Lâtin rahiplerinin tabiiyetleri muhtelif ve bunlar daimî surette değişir olduğundan icraatca bir çok müşkilât çıkacaktı. Bu rahipler vasıtasıyla icra edilen akıtları kendilerinden tahkika ve tahriri nüfus nizamnamesinin nikâh hususunda ruhanî reislere tahmil ettiği vazifeleri ifaya ecnebi rahipleri mecbur etmeğe imkân görülmedi.

Aynaroz manastırlarında ecnebî rapipler. — Aynarozdaki manastırlara girmek isteyen rahipler eğer ecnebi iseler evvela tabiiyet kanununun 4 üncü maddesinde mezkûr istisnaî müsaadeye nail olarak tabiiyet değiştirmedikce manastırlara kabul olunmamak kaide idi. Bir aralık Rusya'dan gelip yerli siciline kaydolanmakla beraber aslı tabiiyetini muhafaza etmek istemiş olan bir papazın ancak manastırda bulunacağı müddetçe Osmanlı sıfatında olacağını Rusya sefaretî iddia etmiş ve böylece bir muvakkat tabiiyet meselesi çıkarmış idi. Bu iddia üzerine açılan mübahase papazın manastırdan çıkıp gitmesiyle kapandı. Lâkin sonraları Rusya'dan gelip rahip silkine dahil oldukları halde hem pasaportlarını terketmemek hem de Osmanlı nüfus tezkeresi almak istiyen şahıslar yüzünden bahis tazelendi ve Rusya hükümeti bunların himayesinden el çekmedi.

Aynaroz manastırları hakkındaki nizamnamenin papasların tabiiyetlerine dair olan maddesinin hükmü kat'î idi: bu manastırlara girecek olan ecnebi rahipler evvelâ zikrolunan Tabiiyet Kanunu'nun 4 üncü maddesi mucebince istisnaî müsaadeye mazhar olarak Osmanlı tabiiyetine girmek lâzımdı. Bu rahipler târiki dünya keşişlerden olmalarıyla mezkûr nizamname bunların manastır haricinde mal ve alâka sahibi olmayacaklarını farz ediyordu; binaenaleyh mezkûr hükümden müşkilât çıkmaması melhuzdu. Halbuki "Yuvaniküs Litoniküs," meselesinde iş ber'aks oldu: Rusya sefaretî Aynaroz manastırlarına girecek Rus papaslarının mensup oldukları manastıra ait hususda Osmanlı tabiiyetinde imişler gibi muamele görmelerine muvafakatle beraber hariçteki alâkalarınca Rus himayesinden

behemehal müstefid olacaklarını iddia etti ve bu bapta bir itilâf yolu bulunamadı.

Ruhanî müesseselerde imtiyazlı tercümanlar. — Kapitülâsyonlar imtiyazlı tercüman istihdamı hakkını sefaretlerle konsoloshanelere tanıtmıştı. Diğer taraftan Kudüs'te bulunan ruhanî müesseselerin hakları ve vazifeleri temamiyle "statüko", dairesinde cereyan etmek asıl olup, oradaki Rum, Ermeni ve Lâtin patrikhanelerinde tercüman bulunması bu asla muvafıktı ve bu tercümanlar ötedenberi meclise devam ederlerdi. Bunlardan başa ve ecnebî müessesatı ruhaniyede imtiyazlı tercüman istihdamı mesbuk değildi. 1316 da Kudüs İngiliz piskoposhanesi imtiyazlı bir tercüman tayin etti ve bunu tanıttırdı; bu suretle imtiyazlı tercüman istihdamı çığırî vüs'at ve şümul peyda etti.

Dinî binalarda çeşit çeşit bayraklar. — Ecnebi bayrağı çekmek her memlekette nizama tâbidir ve kiliselerde, manastırlarda ve emsalinde bayrak çekilmesi hakkında kapitülasyonlar sarıh bir cevaz göstermemişdir. Bu maddenin tanzimi, bir umumî kaideye raptı mümkün olmadı. Kiliselere ve sair ruhanî mebanîye bayrak çekilmesi bazı yerlerde müteamil, bazı yerlerde ise gayri vaki idi. Kudüs'de katolik kilisesi bayrağının veya — Osmanlı devleti Papalık'la resmî münasebata girmemiş; Osmanlı katolikler üzerinde Papa'nın himayesini, sultasını tanımamış iken — Papalık bayrağı ile mahmî müessesata hamî devletler (bilhassa Fransa) bayraklarının çekildiği görütürdü. — Bayrak mes'elesi pek nazikdi; bunu yoluna koymak için sefaretlerle müzakereden hiç bir faide melhuz olmayıp, bil'akis teamül hududu bile aşılmak mahzuru variddi. Bu sebeplerdir ki ucu Avusturya sefaretine varan bir bayrak mes'elesi hakkında Bâbiâli hukuk müşavirleri hükûmete şu tavsiyede bulunmuşlardı (1320) : "... Bu gibi işlerde umuma sirayet ve tealluk peyda edecek bir mes'ele ihdas olunmayıp zaman ve mekâna göre idarei keyfiyet münasip olacağı... resmen himayei ecnebiyede bulunan müessesatı ruhaniyeye hakkı himayeti ahdiyeleri olan devletin bayrağı çekilirse buna ve Lâtin katolik rûhbani kendi kiliselerine mahsus ve mahiyeti siyasiye-

yi gayri haiz bir bayrak çekmelerine dahi muhalefet edilmeyip, bu-
gibi bir işin kesbi ehemmiyet etmesine ve Avusturya sefaretiyle vesilei
ihtilâf olmasına meydan verilmemek muvafıkı maslahat görüldüğü”

Lâtinler; Avusturya ve Papalık himayesi. — Osmanlı memleketlerinde
üç nevi katolik reisi ruhanisi vardı. Birincisi Papalık hükûmeti ruhani-
sini tanımakla beraber kilise işlerince müstakil olan yerli kiliseler reis-
leriydi, ki bunlar Ermeni katolik, Süryani katolik, Bulgar katolik ve Ma-
ronit cemaatlerinin reisleri idiler. Fermanlar mucibince bunların Rum,
Ermeni, Musevî ve sair cemaatlerden farkları yoktu. Diğer iki kısımdan
olanlar kilise işlerince de Papa'ya merbut ve ibadetçe mahsusî usule
gayri tâbi olanlardı ki, bunlara “ **Lâtin cemaati** „ tabir olunurdu. Lâtin
reisi ruhanilerinin İstanbul, İzmir, Beyrut ve Cezairi Bahrisefit cihetle-
rinde bulunanları kâmilten ecnebi olup, kendilerine ferman ve berat ve-
rilmezdi ve hükûmetle münasebatları sırf tebaadan ve mülkiyeden bir
kañçılara vasıtasıyla cereyan ederdi. Kosva ve İşkodra vilâyetleriyle
Arnavutların sakin oldukları diğer bir takım yerlerde ise Lâtin reisi ru-
hanileri bazan ecnebi, ekseriyetle yerli, olup, Avusturya sefaretinin takriri
üzerine bunlara berat verilmekte idi ve Avusturya'nın — dereceleri ihti-
lâflı—bazı himayet hukuku “Uhudü kadime,,(Kapitülasyonlar)de yazılıydı.
Bunlar diğer Lâtin reisleri gibi değildiler; berat itasiyle devlet nazarında
tanılmıştılar ve mülkiyeden kañçılıkları yoktu.

Avusturya devleti eski muahedeler ile Berlin muahedesine istinaden
Arnavutluk havalisinde ve Rumeli'nin bazı yerlerinde katolik rahiplerini
ve mezhebini himaye iddiasında bulunur oldu.

Bu iddianın teceddüt ve tekerrür yollu çıkmasına sebep olan hadise-
lerden bir kaçının beyanı meselenin tevazzuhuna yardım eder:

Mekitarist papasları tarafından Nazilli kasabasında kira ile tutulan
bir evde âyin icra edilmesine ruhsat verilmesini İzmir Avusturya
konsolosu istedi (1307). Mekitaristler iki kısımdır. Bir kısmı Venedik'te,
bir kısmı da Viyana'da oturur. Venedik'tekiler tebaadan iseler de Viya-
na'dakiler Avusturya devletinden bazı imtiyazlara ve muafiyetlere nail

olduktan başka bir takımı Avusturya tebeasındandır. Ancak Avusturya hükûmeti Mekitaristlerin böylece temyizine yanaşmıyordu.

Üsküp'te kiliseye çan koymak için kurulan iskelenin yıkıldığını, piskoposun vilâyet dahilinde dolaşmasına mümaneat edildiğini, kiliseye girilip çocuklar isticvap olunduklarını ve bunların evlerine dönerken ellerinden ibadet kitaplarının alındığını Avusturya sefareti iddia ve bu hareketlerden şikâyet ile, o taraflarda bulunan katolik kilisesinin vaziyetine ve bunda tatbiki lâzım gelen Osmanlı kanunları ve muahedeler ahkâmına ve hâmi devlet hakkında icap eden hürmet ve riayete (égards dûs à la Puissance protectrice) dair Kosva vilâyetine sarih ve kat'î talimat verilmesini istedi (1307).

Ruhanî reisler tarafından tasdik olunan vasiyetnamelerin meriyeti hakkında mevcut olan karar Rum patrikhanesine ait istisnai hallerden birine dairdi ve başka cemaatlere şümulü yoktu. Reisleri ecnebi olan, "milki", işleri ayrı bir kañçılar vasıtasıyla görülen Lâtin cemaatinin rüesai ruhaniyesi yerli emsali makamında tutulmamak tabii idi. Hal böyle iken Avusturya mezkûr Lâtin cemaati ruhanî reisleri tarafından tasdik olunan vasiyetnamelerin makbul tutulmasını iddia ve talep etti (1318).[*]

Zumbi katolik papasıua ait evin tavanına knndak koymasından ve papasa karşı bazı tehditlerde bulunmasından dolayı maznun sıfatile muhakemesi icra olunacak Hüseyin Vida isminde bir şahsın muhakemesinde Avusturya konsulushanesi tercümanının da hazır bulunmasını Avusturya sefareti istedi (1319). Osmanlı hükûmetince Avusturya'nın kendi tebeasınan, hatta sair ecnebi tebeadan rahipleri himaye etmesine bir şey denilmemiş, kilise inşaatı gibi işlerde ahde uygun vesayetinin kabulünden imtina edilmemiş isede, velev Osmanlı tabiyetinde olsunlar, Lâtin kilisesine mensup rahiplerin umumiyet üzere Avusturya mahmileri olmaları ve bu himayetin onların yalnız mezhebî umuruna değil, şahsi hallerine ve davalarına da teşmili kabul edilmemiş idi, Osmanlı tebeasından Lâtin rahiplerine müteallik muhakemelerde konsulus-

[*] Sefaret bilhassa İşkodra katolik piskoposu Mgr. Cerini tarafından memuriyeti ruhaniyesi dahilinde bulunan katoliklerin tanzim ettikleri vasiyetnamelere tahşie edilen tasdikın mahalli memurlarca muteber tutulması istemişti [1903].

hanenin müdahalesine cevaz verici bir hadise, bir misâl de vaki olmamışdı. Vakıa Avusturya sefareti tercümanı eiçisinin Zumbi mes'elesindeki talebini teyid yolunda iki hadiseyi emsâl gibi gösterdi, fakat bu hadiseler sefaretin Hüseyin Vida davasında noktai nazarını müdafaaya medar olabilecek şeylerden değildi, zira İşkodra'da Pastore isimindeki rahibin muhakemesinde Avusturya tercümanı bulunmuşdu, ama onun yanında İtalya konsulushanesinin tercümanı da hazırdu — bunun böyle olması takerrür etmişdi: Pastore İtalya tebeasından idi. — 1318 de İşkodra'dan bir Osmanlı Lâtin papası idareten nefyolunduğunda Avusturya sefaretinin müdahalesi üzerine bu adam nefyden afolunmuşdu; bu işde adli bir muamele yokdu; bu, sırf idari ve siyasi bir mesele idi; binaenaleyh bundan adliye zemininde bir hüküm istihracı ve nakli doğru olmazdı. Bununla beraber sefaret bu himaye hususatında müzakereye bile yanaşmadı.

Şimdi gelelim Avusturya devleti tarafından Rumeli'nin bazı cihetlerinde katolik mezhebini ve rahiplerini himaye etmek üzere haiz olduğunu iddia ettiği hukukun ahden mahiyetinin ve derecei şümülünün tahliline.

Avusturya hükümetininin o taraflarda, bilhassa Kosva vilâyetinde, Lâtinler'i himaye için istinat ettiği ahdi hükümler şunlardı:

1699	tarihli	Karloviç	muahedesi,	madde	13;
1718	—	Pasaroviç	— , —	11;	
1739	—	Belgrad	— , —	9;	
1791	—	Zidvatork	— , —	12;	
1878	—	Berlin	— , —	62.	

Karloviç muahedesinin 13 üncü maddesi:

“Hazreti İsa dininde olup rim Papa'ya mensup olan rahiplerin hakkında selâtini pişini nasfet âyin zamanı seadetlerinde verilen ahid-namei hümayonlarda mestur ve mukayyed olan mevad ve mahsusan ihsan ve inayet olunan nişanı âlişan ve evamiri şerifenin mazmunu

ba'delyevm dahi mer'i tutulmak üzre tarafı hümayunumdan tekid oluna, şöyle ki kiliselerini vaz'ı kadimi üzre tamir ve termim ve edegeldikleri âyinlerin icrasına müamneat olunmaya ye hilafı şer'i şerif ve muğayiri ahidnamei hümayun akçe mutalebesi ve gayri behane ile mezbur rahipler her ne sınıftan olursa rencide olunmayıp himayei padişahnemde âsüse hâl olalar ve müşarün'ileyh Roma imparatorunun büyük elçisi âsitanei seadetime geldikde âyinlerine ve Kudütüşşerif'de vaki ziyeretgâhlarına müteallik siparişlerini ilâm eyleye..

Pasaraviç muahedesinin 11 inci maddesi:

Hazreti Isâ dininde olup rim Papa'ya mensup olan rahiplerin hakkında selâtini pašini nasfat âyin zamanı seadetlerinde verilen ahidnamelerde mestur ve mukayyet olan mevad ve mahsusen inayet ve ihsan olunan nişanı âlişan ve evamiri şerifenin mazmunu ba'delyevm dahi mer'i tutulmak üzre tarafı hümayunumdan tekit oluna, şöyle ki kiliselerini vaz'ı kadimi üzre tamir ve termin ve edegeldikleri âyinlerin icraya mümaneat olunmaya ve hilâfı şer'işerif ve gayri behane ile mezbur rahipler her ne sınıftan olur ise rencide olunmayıp himayei padişahnamede âsüde hâl olalar ve müşarün'ileyh Roma imparatorunun büyük elçisi âsitanei seadetime geldikde âyinlerine ve Kudüsüşerif'de vaki ziyeretgâhlarına ve **bazı yerlerde vaki kiliselerine** müteallik siparişlerini ilâm eyleye..

Belgrat muahedesinin 7 inci maddesi:

"Hazreti İsa dininde olan **firenk** rahiplerinin hakkında selâtini pişini nasfet âyin zamanı seadetlerinde verilen ahidnamelerde mestur ve mukayyet olan mevat ve mahsusen inayet ve ihsan olunan nişanı âlişan ve evamiri şerifenin mazmumu üzre gerek Bezerofoca [1] sulhünden evvel ve gerek ondan sonra ihsan olunduğu veçhile bilcümle rahiplere ve bahuşsus esarî tahlisi için]Roma imparatorunun "**pader trinetâri**," [2] tabir olunan

[1] Pasarviç.

[2] «Trinitarian» papasları, Saint Mathurin'e izafetle dahi tevsim olunmuş olan «trinitaryan» ta'ikati gayri işeviler eline düşen hristiyanları esarettten kurtarmak üzre 1198 de Roma'da tesis olunmuştu.

rühbanlarına müsaade buyurulan hususat ba'delyevm dahi mer'i tutulmak üzere tarafı hümyunumdan takit oluna, şöyle ki kiliselerini mesağı şer'i müstabim üzere tamir ve termim ve edegeldikleri âyinlerin icraya muhalefet olunmaya ve hilâfı şer'îşerif ve mugayiri ahidnamei hümayun akçe mutalebesiyle ve gayri behane ile "pader trinetai," tabir olunan mezbur ahipler ve sairler rencide olunmayıp himayei padişahanemde âsude hâl olalar ve müşartün'ileyh Roma imparatorunun büyük elçisi âsitanei seadetime geldikde âyinlerine ve Kudüsüşerif'de vaki ziyaretgâhlarına ve bazı yerlerde vaki kiliselerine müteallik siparişlerini ilâm eyleye.,

Zidvatorok (Ziştevi) muahedesinin 12 inci maddesi:

Devletialıyye memalikinde hazreti İsa dininde olan **Lâtin rahipleri** ve tabi olan kimesneler icrayi âyin ve kiliselerieinin tamir ve termimine ve Kudüsüşerif ve sair ziyaretgâhlarına varıp gelmelerine ve himayet ve ve sıyanetlerine dair "statüko strikt," kaidesine [*] binaen gerek Belgrat ahidnamesinin dokuzuncu maddesiyle mezhebi mezkûra müsaede olunan imtiyazatı ve gerek badehu şerefsudur eden evamiri münife ve senedatı sairei şehinşahi tecdit ve ifa olunalar.,

Berlin muhadesinin 62 inci maddesi:

"Bâbiâli serbestii âyin ve mezhep kaidesini vüs'ati kâmile istasiyle beraber muhafaza ve ibka etmek arzusunda bulunduğunu beyan eylediğinden tarafeyni müteahideteyn işbu beyanı ihtiyariyi senet ittihaz ederler. Memaliki osmaniyeinin her tarafında ihtilâfi dinü mezhep hiç kimse için hukuku milkiyye ve poliikiyyeden ve hidmeti umumiye ve memuriyet ve şerefe nailiyette ve bilcümle hıref ve sanayiin icrasında mani addolunmlyacaktır ve din ve mezhebe bakılmayarak mahkemeler huzurunda cümlesinin şهادeti kabul edilecektir.

" Serbesti ve icarayı âyinü mezhep cümleye temin olunacak ve cemaati muhtelifenin silsilei meratib üzere tertibinde ve rüesayi ruhâniyeleri ile olan münasebatında bir gûne ikai mevani olunmayacaktır.

[*] Hâli hazırın sıkı bir surette muhafazası kaidesi.

" Her milletten Avrupa ve Asya memaliki osmaniyesinde seyahat eden rühban ve züvvar aynı hukuk ve fevaid ve imtiyazattan müstefid olacaktır. Memaliki osmaniyede mukim konsolosların ve politika memurlarının gerek balâda zikrolunan eşhası ve gerek Mahâl-i Mübareke ve sairede kâin tesisalı diniyye ve hayriyyeyi resmen himaye etmek hakları tasdik kılınmıştır.

"Fransa'nın istihsal etmiş olduğu hukuk seraheten muhafaza olunup Mahâl-i Mübareke "statüko" suna asla hâlel getirilmeyeceği mukarrerdir. Aynaroz papaları her hangi memleketten gelmiş bulunurlarsa bulunsunlar bundan evvelki emlâk ve fevaidelerinde muhafaza olunacaklar ve bilâ istisna hukuk ve imtiyazatça müsavâtı kâmileden müstefid olacaklardır." [1]

Vaktiyle Bâbiâli hukuk müşavirlerinin dedikleri gibi, zikrolunan ahdi ahkâm tefsir ve teşrih olundukda şu mutalaalar hasil olur :

Karloviç, Pasaroviç, Belgrad ve Zidvatorok muahedelerindeki hükümlerden üç esas istihraç edilir:

1° Bu muahedelerin yukarıya naklolunan maddeleri "rim Papa" ya mensup rahipler hakkındaki müsaadatin teyidini, kiliselerinin vaz'ı katimleri üzre tamir ve termini müsaadesini, âyinlerine muhalefet olunmamasını, rahiplerin şeriat hilâfı para talebiyle rencide olunmamalarını, ilh. mutazammındır. Bu esaslar Osmanlı devletinin raiyet ve tabiiyetinde bulunan gayri müslim cemaatlerin ve bunların rahiplerinin ve ruhanî reislerinin hepsine öteden beri bahşedilmiş mezhebî müsaadeler cümlesindendi. Berlin muahedesinin 62 inci maddesinin evvelki fıkraları dahi bunları müeyyid olduğundan, bu fıkralar Avusturya devletine ve Berlin muahedesini imza etmiş olan sair devletlere karşı resmi teahhüdü tezammün edip, ancak Osmanlı devleti bu esası mahfuz tuttukca Avusturya devletince bir gûna teşebbüsât ve tebliğata mahal kalmazdı ve bu fıkralarda her günkü işlere müdahale salühiyeti verici hiç bir şey olmadığından ve devlet serbestii mezahib esasını vekaye etmekte bulunduğundan bu

[1] Resmî tercüme.

[2] Bil'ahara: Avusturya imparatoru.

ahkâm yüzünden Avusturya'nın bir hakkı mahsus talep edemiyeceği bedihiydi.

2° Avusturya ile münkâit muahedelerde "pader trinetâri," tabir olunan ve Roma imparatoruna mensup olan rahiplerden ve Berlin muahedesinde Avrupa ve Asya'daki Osmaulı memleketlerinde seyahat eden rühban ve züvvarın mazhar olacakları müsaadeler ve muafiyetlerden ve bunların ve Mehâl -i- Mübâreke ve sairedeki dinî ve hayrî tesisatlarının resmen himayesi hakkında dahi bahsedilmiştir. "Roma imparatoruna mensup," kaydından da anlaşılıyordu ki "pader trinetâri," denilen rahipler Avusturya tebeasından adamlar oldukları gibi Berlin muahedesinin zikrettiği "rühban ve züvvar," dahi ecnebi tebeadan kimseler olduklarından, gerek bunların, gerek tesis eyledikleri dinî ve hayrî müesseselerin ecnebi tebea ve müessesatı gibi devletleri sefirlerinin ve konsoloslarının himayeleri altında bulunmaları tabiiydi. Binaen aleyh bu ikinci cihette dahi Osmanlı tebeanın din Vesilesiyle ecnebler tarafından himaye olunmalarını intac edecek bir delil ve sened istihrac olunamazdı

3° Avusturya ile münkâit muahedelerin en mühim olan ve sefaretin müdeyatına sebep veren fikraları Avusturya sefirlerini ise vilerin âyinlerine ve Kudüs'de kâin ziyaretgâhlarına ve bazı yerlerde vaki kiliselerine müteallik siparişlerini ilâm edeceklerine dair bulunanlardı. Lâkin, maddelerde bu ibareye takaddüm eden ibarelerde rim Papa'ya mensup olan hazreti İsâ dinindeki rahiplerden bahs olunduğuna göre Avusturya devletiyle ihtilâfı mubip olan mesele hakikaten işbu fikrai ahdiyenin tefsirinde kalmakta idi. Avusturya devletinin kendi tebeasından bulunan rahipleri şahsî muamelatlarında himayeye hakkı ve Avusturyalı rahiplerin o sıfatla gerek Kudüs'deki ziyaretgâhlarda, gerek sair bazı yerlerdeki müessesatta himayelerle bittabi ona ait bulunması esası mukarrerdi ve bu cihette şüpheyi mucip bir hal yokdu. Binaen aleyh maddenin tefsirindeki müşkilat bunun yerliden olan rahiplere ve tebeadan Lâtin katoliklere ve bunların gerek mevcut, gerek ihdas edilecek müessesatı hayriyye ve mezhebiyyelerine derecei teallukunu tayinde kalıyordu.

Yukarda beyan olunduğu üzere, Osmanlı memleketlerinin sair cihet-

lerinde mevcut katolik tebeanın külli kısmı Ermeni katolik, Melkit, Süryani ve Gildanî katolik, Bulgar katolik, Maronit cemaatleri gibi yerli kiliselere mensupdu ve bu klliselerin hepsinde ruhanî reisler Osmanlı tebeasından adamlardı; dahili ve mezhebî idalerince Papalık makamına doğrudan doğruya irtibatları olmayıp, patrikhaneleri imtiyazlarına ve fermanlar ahkâmına göre ibare olunurlardı; Papalık makamınca tanzim olunan Şark kiliseleri nizamnamei esasisi muccebince dahi Frenk rahipler bu yerli kiliselere hiç karışamazlardı. Binaen aleyh bunlar hakkında himaye meselesi tehdüdüs eylemeyip, yalnız Lâtin tabir olunan ve devletle munasebeti bir kançılırya vasıtasıyla cereyan eden ve mikdarı yerli kiliseler mensuplarınıninkine nisbetle pek az olan katoliklerin yerliden rahipleri ve yerli rahipleri daresinde kiliseleri olmayıp. dinî işlerini yapan rahipler kâmilen ecnebi papaslar olmak cihetiyle, gerek mezkûr rahipleri gerek bunların vücude getirdikleri müessesatı, otenden beri mukarrer usul muccebince, Fransa sefareti himaye eylemekte idi. Fransa'nın Berlin muahedesıyla de tekit olunan himaye hukuku bir müddetten beri sair devletlerden bazıınca itiraza uğrayıp, bu cümleden olarak Almanya devleti sırf Almanyalı katolik rahiplere ait müessesatı himayeye başlamış, İspanya ve İtalya devletleri de bu yolda iddialar serd eylemişler idi. Avurturya'nın himaye etmek istediği Lâtinler bunlara kıyas olunamayıp, yerli kiliseler mensuplarından olmaları, ruhanî işlerince doğrudan doğruya Papalık makamına merbut olmakla beraber külliyyet üzre Arnavutluk'da sakin ve Arnavut cinsinden bulunmaları ve rahipleri içinde bir çok yerlinin bulunması bu meseleye ehemmiyeti mahsusa vermekte idi.

Avusturya devleti yukarda zikrolunan ahit tıkralarındaki "âyinlerine ve Kudüsüşerif'deki ziyaretgâhlarına ve bazı mahallerde vaki kiliselerine müteallik siparişlerini ilâm eyleyeler," ibaresini tevsian tefsir ederek, umemiyetle Rumeli'deki Lâtinler'in mezhebî müstedayatları sefaret vasıtasıyla Bâbiâlî'ye iblağ edilmek; bunlara müteallik emirler ve fermanlar sefarete tevdi olunmak; rahipleri Avusturya konsolosları tarafından ecnebi rahipler gibi himaye olup, meselâ muhakemelerinde tercüman bulundurulmak yolunda mefhumlar istihrac etmekte idi. Halbuki Karloviç, Pasaroviç ve Belgrad muahedelerindeki bu maddelerin müteahhir muahedelerle tekidini ve tavzihini mutazammın bir işaret olmadığı; Paris mua-

hedesini intac eden müzakerelerde Avusturya'nın bu himayei mezlebiyeyi derpiş eylemediği ve Berlin muahedenamesinde zikrolunan himaye hakkı ecnebi rühban ve züvvara ait ve umumî surette mezkûr olup, sureti mahsusada yalnız Fransa'nın hukuku kadimesi zikredilerek, Avusturya devletinin o sırada kendisine ait kuyudu ihtiraziye beyan etmediği âşikâr-
di. Kudüs'deki ziyaretgâhlar için Avusturya'nın emsâl vechile tebliğatta bulunmasına bir şey denilemeyip, ancak "bazı mahallerdeki kiliseler," sözünden meselâ İstanbul'daki Paçaltı Ermeni katolik kilisesi gibi eskiden beri Avusturya'nın himayesi altında olan bazı malum yerler kasd edilip, yoksa "bazı mahaller," sözü gibi bir kaydi mahdundan bütün Rumeli kıt'ası manasını istihrac eylemek bitarafane muhakemeden pek uzakdı. Mevzuu-
bahsolan ahit maddelerinin sonraki ahitmamelerde zikrolunmaması müruru zamanla lağva sebep olamayacağı tarz edilse dahi bunlardan maksad Avusturya devletinin kendi tebeasından rahipleri himayesine ve bunların müessesatına nezarete ve öteden beri himaye ettiği bazı mahaller kilise-
lerini himayesi altında bulundurmağa maksur olmak icab edip, yoksa bundan Rumeli'de bulunan yüzbinlerce Lâtin Arnavutlar'ın bilcümle rahip ve kiliseleri, velev yerliden dahi olmasalar, Avusturya himayesi altında olmaları neticesi çıkarılmazdı.

Bununla beraber Avusturya bu iddiasından vazgeçmemiş idi.

Kırım muhaberesi. — Abdülmecid'in cülusunun (1839) müteakiben vükelasının açdıkları islahat devrinde hükûmet teşkilatını tensik ve tanzim ile meşğul bulunmakta iken, ortaya bir "Mehali Mübareke," meselesi çıktı. Bu meseleyi çıkaran Rusya ve bunun çıkarılmasına vesile olan da bir kapitülasyon maddesi idi. Rusya'nın bu meseleyi çıkarmaktan asıl maksadı ise Osmanlı devletinin parçalanmasına yol açıp, mirasında hisse kapmaktan ibaretti. Çar Nikola Osmanlı devletine artık bitkin nazariyle bakıyor, "hasta adam," diyordu. İngiltere'yi ziyareti esnasında (1844) İngiliz Vükelâsına: "Kabinemde Türkiye hakkında iki fikir var: Türkiye ya ölmek üzredir, yahut ölmüştür; her halde ölümünün önüne geçilmiyecektir," demişdi. 1848 ihtilalinden sonra yine Türkiye'nin taksimine İngiltere yi imale etmeğe çalışdı. 1853 kânunu sanisinde İngiltere'nin Petersburg'daki elçisi ile vaki olan bir mülakatı esnasında: "Hasta öyle bir halde bulunuyor ki apansız ölmesi muhtemeldir," deyip, tedfin hususunda itilaf

etmişti. İki devlet uzlaşırsa İngilizler Mısır'ı alacaktı — Nikola harp bahanesini bil'umum ortodoksların Rusya tarafından himayeleri meselesinde buldu. İstanbul'a Mençikof'u fevkal'ade sefir sıfatıyla gönderdi ve Osmanlı memleketlerindeki Ortodoks tebeanın—yani ortodoks mezhebine mensup olan bütün tebeamızın — himayesi hakkının açıktan açığa ve mahsusî bir muahede ile Rusya'ya tanılmasını padişahdan istedi ve beş gün içinde buna cevap verilmesini de talep etti. Rusya bu — görünüşde manasız — teşebüsünü 1774 tarihli Kaynarca muahedesinde ortodoks kiliselerine ve bu mezhep salıklarına bahşedilen serbestii âyine ve teferruatına müteallik ahkâmı zoraki tefsir ile talil etmekte idi.

Kaynarca muahedesinin bu baptaki maddesi şudur:

“Devletialiyemiz teahhüd eder ki hristiyan diyanetinin hakkına ve kenisalarına kaviyyen sıyanet ede ve Rusya devletinin elçilerine ruhsat vere ki her ihtiyacda... ibrazı tefhimatı mütenevvia eyleye ve elçii mumaileyhin bir gûne uruzu Devletialiyeye'nin dostu safı ve hemcivarı olan devlete müteallik âdemi mutemedi tarafından arz ve tebliğ olunmağla Devletialiyemiz tarafından kabul eylemelerini Devletialiyemiz teahhüt eder..”

Osmanlı devleti Rusya'nın bu talebini kabul etmiş olsa bile harp ancak kısa bir zaman için bertaraf edilmiş olacak, Rusya açmak istediği bu geniş müdahale salahiyeti yolunda tecavüz vesilelerini daima bulacak idi.

Diğer taraftan, “himayei mezhebiyye,” meselesinde Fransa'nın kadimî alâkai ahdiyyesi vardı. Mehali Mübareke'de tasarruf öteden beri Lâtinler, Rumlar ve Ermeniler arasında nizaa sebep olmakta idi. Kudüs'de mukarrer olan âdet iktızasınca bir mahallin bir cemaat tasarrufunda bulunması diğer cemaatlerin orada âyin icra etmelerine mani teşkil etmezdi. Yalnız kilisenin kapılarının anahtarlarını kendi ellerinde bulundurmamak, binayı tamir ve termin etmek, kandillerini yakmak, onda kayyimlik eylemek hakları mutasarrıflara mahsusdu. — Mehali Mübarake'nin muhafızları öteden beri katolik papasları idiler; katoliklere bu hak 1561, 1620 ve 1633 senesi miladiyyelerine müsadif 969, 1030 ve 1043 senesi

hicriyyelerinde sadir olan fermanlarla verilmişdi. Bu eski fermanların bile hükümleri halife Ömer'in Kudüs'ü istilasında verdiği müsaadeye istinad ettiriliyordu. Fransa'ya verdiğimiz kapitülasyonların sonucusu olan h. 1153 (m.1740) kapitülasyonu,ki şahsî bir ahit hükmünden çıkıp nev'an mâ "hakikî,, bir muahede mahiyetini iktisap etmişdi, 33 üncü maddesi Fransa'nın şu kadimî hakkını müeyyeddi:

"Kudüs'ü Şerif'in dahilinde ve haricinde ve Kamame nam kenisâde kadımından olageldigi üzre temekkün eyleyen Frenk rahiplerinin hala sakın olup ellerinde olan ziyaretgâhlarına kemakân Frenk rahiplerinin ellerinde olup kimesne dahleylemeye.,,

Rusya'nın istediği hakkın ona verilmesi Fransa'nın Şark'daki asırdide nüfuzunun inhisafa uğradılması demek olacaktı.

İngiltere'ye gelince, kurmak tasavvurunda bulunduğu muazzam saltanata İstanbul'u merkez ittihaz etmek isteyen Bonapart'ı mağlup ve esir edip Saint-Hélène adasına sürmüş olan bu devlet İstanbul'da Ruslar'ı yerleşmiş görmeğe elbette katlanmazdı.

Rus ultiptonuna Bâbiâli verdiği cevapta Rusya tebeası ve bunlardan Kudüs'ü ziyaret edenlere müteallik taleplere mümaşat etmeğe hazır olduğunu söyledi. Ortodoks kilisesinin muafiyetlerine gelince, bu esasen hristiyan tebeanın imtiyazlarına ilişilmeyip, bu halde Rusya'nın istediği teahhüde razı olmak istiklâlinden vaz geçmekle müsavi olacağını beyan etti.

Fakat Rusya tecavüzü tasmin eylemiş olduğundan, Bâbiâli'nin cevabını matlubuna uygun bulmadı. Rusya elçisi çekilip, iki taraf arasında münasebatı siyasiye münkati oldu ve Rusya ordusu Eflak ve Buğdan'a girdi. Fransa ve İngiltere arzı tavassut ettiler; fakat Ruslar hiç bir sureti tesviyeye yanaşmadılar. 1854 şubatının 27 sinde İngiltere ve Fransa Rusya'ya bir ultiptom verip, Emareteyn topraklarını tahliye etmesini, aksi takdir sebebi harp olacağını beyan ettiler. Bir taraftan da Osmanlı devleti ile bir ittifak muahedesi akdeylediler. Sardunya'nın iltihakiyle dört olan Müttelikler Ruslar'ı püskürtmeğe koyuldular ve nihayet kırım' da kat'i ğabiliyete nail oldular. Bunun üzerine kırım muharebesi kapandı.

* * *